

A törött Divattükör – Alulnézetben a szocialista ruhaipar ^[1]

„Segítsetek! Ne vesszünk el a Hajdú-Bihari-pusztába!” Fájdalmas és kétségbeesett kiáltást keltezett a bihari szél 1959. július 24-én. A segélykiáltás – levél formájában – Debrecenből tartott a fővárosba, s azon belül is a József körútra, a Ruhaipari Tervező Vállalat postaládájába. A kézírás címzettje Nádor Vera, az akkori Magyarország elismert divattervezője, s a hazai divatélet egyik legképzettebb, legnagyobb tekintéllyel bíró alakja volt. Mi készíthette rá a levél szerzőjét, hogy ilyen hangvételű levelet írjon? Hiszen a hazai divat- és női lapok tanúsága szerint két éve már, hogy a divatkövetés terén markáns változás állt be az államszocialista Magyarországon, amely a mennyiség, s kiváltképp a minőség terén jelentett nagyobb ugrást a korábbi időszakhoz képest.

„Segítsetek! Ne vesszünk el a Hajdú-Bihari-pusztába!”^[1] Fájdalmas és kétségbeesett kiáltást keltezett a bihari szél 1959. július 24-én. A segélykiáltás – levél formájában – Debrecenből tartott a fővárosba, s azon belül is a József körútra, a Ruhaipari Tervező Vállalat (a bevezető főszövegében a továbbiakban: RTV) postaládájába.^[2] A kézírás dőlt betűinek címzettje Nádor Vera^[3], az akkori Magyarország elismert divattervezője, s a hazai divatélet egyik legképzettebb, legnagyobb tekintéllyel bíró alakja volt. Mi készíthette rá a levél szerzőjét, hogy ily kilátástalan levelet írjon? A hazai divat- és női lapok tanúsága szerint ugyanis két esztendeje már, hogy a divatkövetés terén markáns változás állt be az államszocialista Magyarországon, amely a mennyiség, s kiváltképp a minőség terén jelentett nagyobb ugrást a korábbi időszakhoz képest.

Néhány nappal korábban, 1959. július 6-án egy másik levél is belekerült a Magyar Posta levelezéséjébe. Ekkor ugyancsak Debrecenből, a helyi Ruhagyár két fiatal tervezője bátorkodott írni saját javaslataikkal a divatirányítás másik fellegvárának, az Iparművészeti Tanácsnak. A felmerülő ötletek között egyaránt szerepelt a divatbemutatókon való részvétel, a naprakész szakmai ismeretek elsajátítása iránti vágy, és a főváros nyújtotta lehetőségek megragadása. Mint írták: „ha ezek a feltételek összevonva biztosítva vannak, számunkra, eredményesebb munkát tudunk végezni.”^[4]

Az, hogy érkezett-e személyes felelet, vagy netalán gyógyír a fentebb idézett levelekre, az eltelt hatvanöt év távlatából már a múlt homályába veszett. A kutatások során eddig feltárt levéltári dokumentumokból nem derült ki, történt-e változás eme konkrét ügyekben, ám ha kissé megkaparjuk a papírok érdes felületét, pillanatfelvétel gyanánt sajátos betekintést nyerhetünk az ötvenes évek végi Magyarország öltözködéskultúrájába és az emögött meghúzódó szocialista erkölcsök és ethosz megújulásának kísérletébe, annak minden gondjával és ellentmondásával együttvéve.

[2]

Ruhaipari Tervező Vállalat divattervezői 1959-ben. Részlet *Az én városom* című filmből.

Forrás: Fortepan / Szabó Gábor

A változás sokszínű, egymásba forduló arca

Mintegy három hónapnyi kényszerszünet után, 1957 januárjának legvégén ismét felbukkant a *Nők Lapja* az újságosstandok polcain, s az arculatában fokozatosan finomodó női lap egy új rovattal is kedveskedett olvasóinak. Az első szám tizenkettedik oldalán öles betűk hirdették, hogy „megnyitotta kapuit” az „Öltözködés Iskolája”. A változó rendszer és a társadalmi közérzet az öltözékeken, valamint a praktikus jótanácsokon tükröződött vissza leckéről-leckére a beszélt és elbeszélt nyelv segítségével az újság hasábjain. A korhangulat hol a kereteket kijelölő, vagy arra emlékeztető szövegezésben, hol az individuális igények és az egyén által megélt szépézés bátorításában öltött testet. „Nem követjük mindenáron a divat pillanatnyi furcsaságait és túlzásait és semmi esetre sem hódolunk előírásainak a nőiesség rovására. Öltözzünk nőiesen!”[5] Noha a divat szeszélyeit, – vagy a kor kedvelt szóhasználatával élve – a „hóbortjait” elkerülő, ámbár a nőies megjelenés kritériumait szem előtt tartó leány s asszony képe már az ötvenes évek közepétől egyre markánsabban kidomborodott a divatlapokban és női újságokban[6], az utókor – és a (divat)történész szakma által – érzékelhető változás ténylegesen 1957-tel vette kezdetét.

Havi rendszerességgel megjelenő, megduplázott példányszámban kiadott lappá tették az *Ez a Divatot*, amely 1949 óta számított a keleti blokkban élő Magyarország vezető, de addig némiképp rendszertelenül olvasható divatlapjának. A *Nők Lapja* is tudatosabban kezdett foglalkozni az öltözködést érintő kérdésekkel, s ez az „Öltözködési Iskolája” mellett tetten érhető az 1957 és 1958 között két évfolyamot megélt *Éva* című divatlap kiadásában is. Az újjászervezés alatt álló KISZ szolidan szintén zászlajára tűzte az öltözködéskultúra bemutatását és oktatását, legyen szó a *Magyar Ifjúságban* szentelt tudósításokról, vagy az ismeretterjesztő előadásokról. A divatbemutatókról szóló beszámolók alatt újból feltüntették a tervezők neveit[7] és már január első

hónapjaitól kezdve ismét felütötte fejét a bűvös szó: Párizs. „Parányi büszkeséggel mondhatom el, hogy minden nehézség nélkül jutottam el a legnagyobb cégek őszi divatbemutatóira, s ez nem kis dolog.”[8] – vallott így magáról Rotschild Klára[9] 1957 augusztusában a párizsi divatról szóló beszámolójában. A szélesebb közönség meglegedése mellett azonban a szakma igényét is ki kellett elégíteni. „A legjobban Párizsban tükröződik vissza az, hogy a nagy divatházak kreációit miként kell a mi ízlésünknek megfelelően felhasználni, lehalkítani, számolva a mi nőink telt alkatával, sajátos életviszonyaival.”[10] – jellemezte így a Szajna-partján látottakat *Párizsi divatélmények* címen Nádor Vera az iparági szaklapban, a *Ruhaiparban*. A tervező által idézett mondat kulcsszavai azonban nem magában Párizsban vagy a „nagy divatházak” kifejezésben keresendő; sokkal inkább tanulságosabb az, hogy a vasfüggönyön túl látott divatot miképp kell „a mi ízlésünk” szerint felhasználni, majd „lehalkítani” (!) és asszonyaink „sajátos életviszonyai” közé igazítani. E szavak már a szocialista ruhaipar keleti-nyugati integrációjának kérdését vetették fel, amely 1957-től kezdve bontakozott ki igazán a „szovjet, s vele együtt a szocialista divatvilág kitágulásának” köszönhetően.

Sztálin halálát követően a szocialista rendszer egészére kiterjedő változások – maradványok – maradványok tárgyalt témánál – szinte kezdettől fogva érintették az öltözködés és a divat világát. Hisz a ruházatkódolás egyszerre kapcsolódott az általános életszínvonal-emelés politikájához, mint annak anyagi javakban való kifejeződése, ugyanakkor kapcsolódási pontként szolgált a hétköznapiak során a szocialista művészeti és esztétikai kánont felülíró ízlésvitában is, amely 1954-től kezdődően bontakozott ki számos művészeti ágban – építészet; képzőművészet; festészet; divattervezés stb. – majdnem egyidőben. „A kommunizmus nem csak az anyagi javak bőségét jelenti. Ez lehet a szépség megvalósulása is.”[11] – fogalmazták meg még pártkörökben is az SZKP XXI. Kongresszusán 1959-ben.

A teoretikus viták mellett azonban tettek is szükség volt. A hidegháborús enyhülés és a „békés egymás mellett élés” politikájának jegyében az egymással szembenálló szuperhatalmak a nyílt fegyverkezés és a kölcsönös elrettentés mellett egyre nagyobb szerepet szántak a gazdasági és kulturális szféra területén történő versengésnek, s ennek egy szeletét képezte a szép megjelenés és a divatosság. Noha egy szovjet ruhaipari küldöttség már 1954-ben látogatást tett Franciaországban[12], az első tényleges divatdelegáció a jeles tervező Ligyija Averjanova[13] vezetésével csak két évvel később, 1956-ban tette tiszteletét Párizsban, kifejezetten abból a célból, hogy feltérképezze az ottani haute-couture házak kínálatát és stílusát[14], továbbá, hogy ismerteket szerezzen a kortárs divattervezés áramlatairól és ezek majdani szovjetunióbeli alkalmazhatóságáról. S ezzel párhuzamosan a többi kelet-közép-európai szocialista ország is megkezdte a második világháború után – jórészt kényszerből – megszakadt nyugati divatkapcsolatait újra felvenni[15], amely folyamatot külső és belső tényezők egyaránt ösztökéltek.

A kettős ösztönzés egyszerre jelentette a szocialista tábor hidegháborús toposzainak lerombolását és a rendszer megújulásának indikátorát. Az ötvenes évek hajnalán a nyugati sajtóban a szovjet nő, s annak fizikai valójában és öltözékein keresztül megjelenítése egyet jelentett a „szegényes és előnytelen öltözködéssel”[16] valamint „a szürkeség, unalmasság és egyenlőtlen öltözködés”[17] keverékével, s ezt bizonyos tekintetben igaznak vélték a többi szocialista országra vonatkozóan is. A szuperhatalmi versengésben a fegyverkezés mellett egyre dominánsabbá váló rendszerimázs miatt szükség volt tehát egyfajta változásra a hétköznapiakban, ám ezt a változást, mint a megújulás egyik jelét és legitimációs törekvését egyaránt igazolni kellett a hon polgárai és a társadalom csoportjai előtt. Ez utóbbi a vasfüggöny keleti oldalán található rendszereket megrázó és részleges újratervezésre készítő válságeselemek – Kelet-Berlin (1953); Lengyelország (1956); Magyarország (1956) – miatt különösen fontossá vált, s e téren a súlyos legitimációs gondokkal küszködő kádári vezetés és az ötvenhatos forradalom és szabadságharc miatt kollektív történelmi traumát átélő magyar társadalom komoly deficittel indult.

Tündérujjak sem tehetnek csodát. Beszédes cím, mely írás főhősének, a varrónő Erzsikének szájából hangzanak el a divattörténészek által kedvelt mottóként idézett szavak a forradalom utáni évre vonatkoztatva: „Valami öltözködési düh tört ki a nőknél.”[18] A közbeszéd óvatossága és az igényesebb ruházatkódolás vágya úgy látszik, beérett 1957 júliusára. „Kisvarrónők, nagy szabóságok, konfekcióműhelyek ezen a nyáron sikertelen harcban állnak a női közönséggel. Sokkal több ruha kell, mint amennyit el tudnak készíteni. [...] A Könnyűipari Minisztérium illetékesei szerint: az állami ruhaipar nagyobb kapacitással dolgozik, mint egy évvel ezelőtt. [...] Hogy mégis kevés a ruha? Egyszerre akar szép lenni ez idén minden nő!”[19] Az őszi háborús helyzet és a

forradalom leverésének sokkja után a társadalom és a korérzés bizonytalanul bár, de vágyott az újramezítés – de minimum a normalitás – lehetőségére és a feledtetés, valamint megújulás reményével és illúziójával kecsegtető szépség kifejezésére. Tehát – mint Valuch Tibor írja – „működött az azonos helyzet tudatának társadalomlélektani szituációja”[20], amely szituációt igyekezett a maga módján kihasználni a politikai vezetés. Csakhogy az egymásra rétegződött társadalmi csoportok és törésvonalak, továbbá a forradalom és szabadságharc küzdelmeiben szilánkosra tört ideológiai és eszmei képzetek keltette turbulens térben nehéz volt még a hatalom részéről is akárcsak egyetlen valós tényezőt megragadni. Ez egészen odáig vezetett, hogy „a formális szabályozás, az intézmények és az ideológiából leképzett normák látható világa mellett létezett egy inkább csak érzékelhető második viselkedés, magatartás és attitűdvilág, amely ugyancsak keretezte és szabályozta a társadalom létét.”[21] A divatkövetés terén ez a fényárnyjáték lett az úgynevezett szocialista jó ízlés.

A hatalomtechnikai eszközként, de hatalmi és információs játszamként is értelmezhető, irányított diskurzusban résztvevő[22] és a divatról cikkező újságírók és sajtómunkások és divatíteszek keze nyomán ekkor formálódott ki átgondolt rendszerré a hatvanas években kiteljesedő, egyfajta követendő divattrendként, de már-már a társadalom számára ajánlott, s egyes esetekben elvárt viselkedési mintaként is felfogható szocialista jó ízlés jelensége. „Hajnalban, délben, este egyaránt legyünk csinosak, ápoltak, jólöltözöttek. Minden nő közös óhaja ez, mióta világ a világ. De hogyan?”[23] – vetette fel a *Nők Lapja*. A válasz a nyomokban még a Rákosi-korszak éveinek puritánságát felidéző egyszerűség és célszerűség ideájában, a kádári stílusváltást jelentő mértéktartó eleganciában és az egyéni ötleteket s elképzeléseket óvatosan beengedő variálhatóságban rejlett, amely a maga módján igyekezett stabil értékészletet kínálni, figyelembe véve a fennálló politikai, társadalmi és gazdasági rendszer adta korlátokat és kereteket. „Tudnunk kell azonban, hogy mi az, ami a nap különböző szakában, időhöz, helyhez és alkalomhoz a legmegfelelőbb, legdivatosabb viselet. Figyelemmel kell lennie arra is, hogy az alapanyag a fazonhoz, a fazon az egyéniségünkhöz illő legyen, s ne csak azért viseljük, mert másnak jól áll és divatos, hanem próbáljuk megvizsgálni, milyen lehetőségek között válogathatunk, hogy divatosan, s egyben egyéni adottságainkhoz illően öltözködjünk a következő idény alatt.”[24] A fegyelmezett fogyasztás iránti elvárás és a rendelkezésre álló lehetőségek önmérséklő vizsgálata alap lett, viszont ahhoz, hogy ez működőképesé váljon, szükség volt egy kis ízlésnevelésre. „Magyarországon élünk és a pesti nők – sőt a vidékiek zöme is – mindig híresek voltak arról, hogy nem ejtették a fejük lágyára. Budapest mindig jó érzékkel tompította le az éppen időszerű divatirányzat túlzásait, de – és ezt szeretném most hangsúlyozni – épp olyan jó érzékkel meg is találta benne a szépet, ötleteset, követendő.”[25] Ahhoz azonban, hogy a „szép, ötletes és követendő” ruhákra ráleljen a hazai vevőközönség, az ízlésnevelés mellett szükség volt a ruhaipari célkitűzések átgondolására és átcsoportosítására.

[3]

Divatbemutató a Szabadság sétahajó fedélzetén 1958-ban.
Fortepan / FSZEK Budapest Gyűjtemény / Sándor György

„Nagyarányú az üzemi fejlesztés nálunk.”

Az átstrukturálás nem ment, s nem is mehetett egykönnyen. Az iparág koordináló szerve, a Könnyűipari Minisztérium berkein belül működő Ruhaiipari Igazgatóság jelentései szerint „az ellenforradalom romboló tevékenysége a ruhaiparban is érezte hatását. A gazdasági károkat az alábbi számok mutatják: 500 millió forint árualappal maradtunk adósak a népgazdaságnak [...] 36 millió forint bért fizettünk ki termelés nélkül [...] 22 millió forint nyereségrészesedéssel rövidítettük meg az államháztartást [...] 2,2 millió forint kár keletkezett álló és forgóeszközökben.”[26] Kétségtelen tény, hogy az 1956 őszi s telési bekövetkező munkaleállásból és az ilyen-olyan okokból – emigráció; represszió – kieső munkaerő hiányából fakadó problémák önmagukban is elég súlyos gondot okoztak a tervutasításos rendszerben gondolkodó, s többéves ciklusokkal számoló magyar népgazdaságnak, ám az ebből fakadó anyagi károk csak a probléma egy szeletét képezték.

A legnagyobb kihívást a divat szempontjából az államszocialista rendszer fennállásának egésze alatt az jelentette, hogy miképp hidalják át a – bartletti[27] értelemben vett – ellentétet az úgynevezett reprezentatív divat és a hétköznapi öltözködés között. Az évtized vége így mind a kettő szint számára nagyívű, vagy legalábbis annak látszó változásokat tartogatott. Az előbbi esetben ez a KGST-tagállamokat közös ruhaipari platformon tömörítő Nemzetközi Ruhaverseny szovjet kezdeményezésre történő átszervezése volt, amely megújult formájában, mint KGST Divatkongresszus működött tovább 1957-től egészen a rendszerváltozásig. Az utóbbi tekintetében pedig a már emlegetett – Magyarország esetében azonnali[28] – életszínvonal-emelés részeként kívánták megújítani a formálódó, bár még nagyon ingatag kádári rendszerben maradt (vagy rekedt) lakosság ruhatárát. Mindez megmozgatta a rendszer (egyik) fejének számító RTV működését is. „A vállalat tevékenysége az év folyamán lényeges változáson megy keresztül, amennyiben az eddigi

modellezés mellett termelési tevékenységet is fejtenek ki.”[29] Csakhogy az emlegetett „lényeges változás” megoldásra váró problémákat is magával hozott.

A modellezés – mint a reprezentatív divat szintje – mellé tehát bekapcsolódott a termelési tevékenység – mint a mindennapi divat szintje. Ennek összeegyeztetése azonban nem ment zökkenőmentesen. „A kereskedelem ragaszkodik a vállalat új modelljeihez, az ipar azonban, munkaigényesebb voltuk miatt idegenkedik tőlük, s szívesebben alkalmazná saját modelljeit. Ezek azonban alatta maradnak a fogyasztók igényeinek.”[30] Már az 1940-es évek vége óta állandó gondok támadtak a lakosság szélesebb rétegeit ellátó konfekcióipar mennyiségével, de különösképpen az elkészült ruhák minőségével. A könnyűipart érintő infrastrukturális beruházások elmaradásától egészen a mérettáblázatok kitöltésének hiányáig[31] vagy az anyagellátásban mutatkozó zavarokig számos tényező gátolta a ruhaipar működését. „A textíliák minőségi romlása, a választék elégtelensége és az anyagelosztás szervezetlensége – megfelelő felkészülés hiányában – esetleg a vállalat termelésének leállítását eredményezheti. Különösen nagy a hiány női ruhaanyagokban.”[32] Márpedig a vállalat termelésének leállása nem volt megengedhető – éppen ebben az időszakban végképp nem.

„A megvalósítás lényege változatlanul az, hogy a Ruhaiipari Tervező Vállalat, mint alapvető tevékenységét folytatja modellező munkáját a vállalatok részére, emellett azonban vállalataink is végezzék modellező tevékenységüket megszabott, tervszerű feltételek mellett.”[33] Az RTV átszervezéséről szóló végleges tervezet csak 1958 februárjára készült el, amelynek értelmében az 1951 óta centrális szerepben álló divatszerv négy nagy tevékenységi kör mentén folytatta működését. E tevékenységi körökbe tartozott a divatirányítás; a műszaki anyagszolgáltatás; az iparfejlesztés – amely feladat ellátásra 1959 elején önálló szervezeti osztály létesült[34] – és az úgynevezett Műszaki Könyvtár fenntartása. A divatirányítás és az iparfejlesztés terén közös halmazba került a gyárakkal és ruhaipari műhelyekkel való kapcsolattartás és azok munkájába való bekapcsolódás. „Feladata a belkereskedelem részére készülő modellek tervezése, elkészítése és azok bemutatása a kereskedelem és az ipar szakembereinek [...] ugyancsak a magyar állami ruhaipart képviselve különböző nemzetközi és hazai kiállításokra modellek tervezése és készítése vállalati szakemberek bevonásával.”[35] A vállalati szakemberek bevonására már csak a szervezettebb munkavégzés és a jó ízlés jegyében történő, finomra hangolt terelgetés végett is szükség volt.

„Nehezítette az iparvezetés munkáját az a körülmény is, hogy az áruhiány lehetőséget adott a szövetkezetek és kisiparosok – számunkra kedvezőtlen arányú – felfejlődésére. Miután ez a terület lazább munkafeltételekkel és magasabb bérfizetési lehetőségekkel rendelkezett, iparunkban jelentős szakmunkás-elszívó hatással jelentkezett.”[36] Még 1957-ben rótták fel e sorokat a ruhaipar illetékes szakemberei jelentésükben, s szavaik mögül felsejlik az iparági munkaerőn belül zajló átrendeződés. A szovjet típusú gazdasági rendszer átmeneti szétzilálódása sokak számára jelentett – noha csak ideiglenes – kiugrást a kötött keretek közül, s e mellé még hozzá kell venni azon szakmunkásokat is, akik 1956 őszén az országelhagyás mellett döntöttek. Fővárosi vagy vidéki elhelyezkedéstől függetlenül beérett továbbá az első olyan divattervezői generáció, akik számára már ismeretlen volt az 1948 előtti divatvilág és szalonkultúra, s akik szakmai értelemben a fennálló rendszer keretei között szocializálódtak.[37] Az ő frissebb szemléletmódjuk – értve ezalatt a szocializmusban mindvégig működő „kiskapukban” és bökkenőkben való jártasságot és leleményességet – és valóban említésre méltó tehetségük[38] találkozott a közbeszédben való divat legitimitásával és az öltözködéskultúra iránti magasabb fokú érdeklődéssel. Nem véletlen tehát, hogy a vidékre került ruhatervezők is többet és jobbat szerettek volna. „Mint vidéken élő és dolgozó tervező művészeknek nincs kellően biztosítva a továbbfejlődés számunkra. Szeretnénk, ha tanulmány nap keretében többször körülnézhetnénk Budapesten és más üzemekben, ahol ruhatervezés és kivitelezés fojlik [sic!]”[39]

A belföldi tanulmányutak problémája már az ötvenes évek közepe óta napirenden volt a szakma berkein belül, ám tényleges megvalósítása végül fordított sorrendben történt. Ezt úgy kell érteni, hogy az RTV szakembereinek kellett a „divatirányítás”[40] égisze alatt vidékre látogatniuk és az ottani modellezést vagy anyaghiányt ellenőrizniük: „Szervezési csoportunk, mely március közepén kezdte meg működését, felvette a kapcsolatot a Debreceni, Szegedi Ruhagyárral, a Fehérneműgyárral és a Minőségi Női Ruhaüzemmel.”[41] Ezek a látogatások a szokásos „ízlésnevelés” mellett azonban esélyt kínáltak arra, hogy kielégítsék a vidéki tervezők újdonság – vagyis a divat örök mozgatórugója – iránti, látszólag szabadabban megélhető igényét. „Munkánkkal

és munkakedvünkkel szorosan kapcsolatos, hogy a negyedévi kollekció jó előkészítése érdekében minden negyedévi indulás előtt könyvtárakban divatlapokat, folyóiratokat tanulmányozhassunk, mivel [...] jelenleg a Debreceni Ruhagyár nem rendelkezik.”[42]

Az említett okokból kifolyólag a kisebb ruhagyárak tervezői is legalább oly kíváncsisággal és érdeklődéssel fordultak a divatlapokban és szakmai ismertetőikben egyre gyakrabban felbukkanó külföldi tudósításokhoz, mint a lakosság öltözködés iránt nyitott része. Ezt az aktív érdeklődést próbálta megragadni az eredetileg a Szovjetunióban szárnyra kapott, a szocialista rendszer keretei között kivitelezésre váró elképzelés, miszerint „nekünk be kell vezetnünk a művészeink alkotásait az ipari termelésbe [...]. A szépségnek ipari termelésünk fontos összetevőjévé kell válnia.”[43] A hruscsovi hurráoptimizmus és a nagy világkiállításon aratott sikerek pedig ösztönzőleg hatottak az eredetileg még az 1920-as években megfogalmazott iparművészeti koncepcióra, lett légyen szó magáról a Szovjetunióról, vagy az egyes áramlatokat részben-egészen átvevő kádári Magyarországról.

Az igények és a valóság azonban gyakorta mást mutatott. A „művészetet az életbe!” –típusú jelszavak és a közhírré tett ígéretek a rendelkezésre álló erőforrások és infrastrukturális lehetőségek közepette csak vágyálmok maradtak. „Az állami ruhaipar a modellezési tevékenységének a jövőben is kettős célt kell szolgálni. Egyrészt biztosítanunk kell az üzemek gazdaságos termelését a modellek olyan jellegű csoportosításán keresztül, mely az önköltség csökkentését és a termelékenység emelkedést lehetővé teszi, másrészt feltétlenül biztosítanunk kell, hogy a fogyasztók öltözködéskultúrája, az ipar divat és ízlésalakító szerepe ne szoruljon háttérbe. Ezen kettős érdek biztosítása lehetővé teszi üzemi gárdánk, szakembereink további fejlődését is.”[44] A megújhódva is megmaradó kettősség és feladatmegosztás hatalmas terheket rótt az átszervezés kellős közepén álló RTV-re és annak fennhatósága alatt álló szervekre. A ruhaipari csúcsszerv gazdasági dokumentációi alapján rekonstruálható, hogy a feszített ütemben zajló nemzetközi bemutatók és a divatintegrációs platformként és a szocialista öltözködéskultúra kirakataként is számontartott Divatkongresszus mind a költségvetésben[45], mind a modellezésben, mind a ráfordított anyagiakban szívóhatásnak bizonyultak, amelynek hátrányait, hol közvetve, hol közvetlenül, a helyi lakosság érezte és érzékelte. A látványos ország- és rendszerimázst reprezentáló bemutatók árnyékában pedig gyakorta valóban árnyékban maradtak a tényleges megoldásra váró feladatok. „Nagyarányú az üzemi fejlesztés nálunk, mi is jóval nívósabb és nagyobb feladatokat kaptunk, örülünk neki nagyon, de süketen és vakon senki nem tud ilyen feladatokat megoldani.”[46] A várva-várt divatlapokat – s értve ezalatt a József körútra befutó külföldi, elsősorban francia és olasz kiadványok kivonatát és másolatát – rendre késve, vagy egyáltalán nem küldték el, s hiányzott az anyagi ráfordítás is. „Az jól esik mindenkinek, ha rengeteg tervet–rajzot készítünk, de honnan? – hogyan? azzal senki sem törődik. Nagyon jó lenne, ha eljőnnének hozzánk kicsit körülnézni.”[47]

Ami viszont a legfájdalmasabban érintette a fenti sorok íróját, az a munkamorál volt. A változások és – a megannyiszor hangsúlyozásra kerülő – óvatos, előre kijelölt keretek között történő mozgástér csakis úgy érvényesült volna, ha magától értetődővé válik az egymásra és a munkafolyamatra való odafigyelés. A nagy tervek és a napi szinten is imbolygó célkitűzések nem kerültek szinkronba a követendőnek megtett eszme és az állami működésmód között, s ezt csak tetézte a benne élő emberek történelmi traumatizáltsága és csalódottsága. Gyarmati György szavaival élve: „Egy frusztrált hatalom működtetett egy zömében általa frusztrálttá tett társadalmat”[48] s ez az élet majdnem minden területén kifejtette fékező hatását, legyen szó az erőszakos úton történő kádári rendteremtésről, az évtized elején megkezdett, ám félbemaradt kollektivizáció befejezéséről, vagy a – szó szerint – szebb élet reményével kecsegtető öltözködéskultúra fejlesztéséről.

Jóllehet, a „hosszú hatvanas években” a magyar divat – sőt mi több, a szocialista divat – ért el sikereket a nemzetközi porondon, s önmagához képest valóban bejárt némi igyekezettel egy fejlődési ívet, a biztosnak gondolt alap, valójában a stabillá foltozott, fék és ellensúly gyanánt is alkalmazható idea mindvégig ugyanaz maradt. „Közöljenek egyszerű, mindenki által hordható ruhadarabokat. Elvégre: Magyarországon élünk.”[49]

1. számú dokumentum

A Debreceni Ruhagyár két tervezőjének levele az Iparművészeti Tanács számára

Debrecen, 1959. július 6.

Felhívásukra az iparban dolgozó tervezők helyzetével kapcsolatban szeretnénk az alábbi kéréseinket benyújtani.

A Debreceni Ruhagyárban dolgozunk, mint ruhatervezők. Mint vidéken élő és dolgozó tervező művészeknek nincs kellően biztosítva a továbbfejlődés számunkra. Szeretnénk, ha tanulmány nap keretében többször körülnézhetnénk Budapesten és más üzemekben, ahol ruhatervezés és kivitelezés fojlik.

Divatbemutatókon kívánunk részt venni, mint nézők – többek között a külföldre tervezett kollekciókat megtekinteni – és mint tervezők, modellekkel is szerepelni. Ezáltal ismereteink is bővítenénk és a mi tervezői munkánkat is ismertetnénk. Ezenkívül a textilipar termékeit ismertető árubemutatókon is szeretnénk részt venni, hogy az új textilanyagokat megismerhessük, mint lehet és hogyan lehet azokat a konfekció iparban felhasználni.

Munkánkkal és munkakedvünkkel szorosan kapcsolatos, hogy a negyedévi kollekció jó előkészítése érdekében minden negyedévi indulás előtt könyvtárakban divatlapokat, folyóiratokat tanulmányozhassunk, mivel [olvashatatlan szó – T. Á.] jelenleg a Debreceni Ruhagyár nem rendelkezik.

Miután előkészítettük a negyedévi kollekciót, szeretnénk az esztétikai zsűrin részt venni, mindketten, hogy a bírálatok után megtudjuk, mikor dolgoztunk helyesen és mi volt a jó, milyen irányban változtassunk tervezési módszereinken. Az esztétikai zsűrit követő nagykereskedelmi megrendelési specifikáción szintén kívánunk mindketten részt venni. Itt ismerjük meg a kereskedelem igényeit, akik a fogyasztókkal szoros kapcsolatban vannak, tehát itt tudjuk meg alaposan, mit kíván a budapesti vásárló közönség és mit kíván a vidéki. Ha ezek a feltételek összevonva biztosítva vannak, számunkra, eredményesebb munkát tudunk végezni.

A dokumentum jelzete: HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. Levél az Iparművészeti Tanácshoz, 1959. július 6.) Kézzel írott, eredeti irat.

2. számú dokumentum

Levél Nádor Verához, a Ruhaipari Tervező Vállalat tervezőművészehez

Debrecen, 1959. július 24.

Drága Verám!

Hozzád fordulok segítségért, mivel most sem tudok felmenni Pestre. A divatlapok rendeléséről van szó. Nálunk hivatalból senki sem vállalta, az ügyet rám bízta, hogy intézzem. Írtam a Takácsnének a Könnyűipariba, a levél másolatát mellékelem levelemben. Erre még semmi választ nem kaptunk. Nagyon kérlek, légy szíves felhívni őt telefonon, hogy mi van az üggyel, van-e egyáltalán remény arra, hogy lesz ezen az úton divatlapunk. Attól félek elkésünk, vagy már el is késtünk a megrendeléssel.

Ha semmi remény rá, hogy a könnyűiparon keresztül meglesz, szeretném, ha az Iparművészeti Tanács a nevemre megrendelné mindkettőt. A saját pénzből fizetném ki, aztán valami módon a ruhagyártól visszaszerzem a pénzt. Az ügyet kénytelen leszek így elintézni, ha másként nem megy. Az jól esik mindenkinek, ha rengeteg tervet-rajzot készítünk, de honnan? – hogyan? azzal senki sem törődik. Nagyon jó lenne, ha eljönnétek hozzánk kicsit körülnézni.

Nagyarányú az üzemi fejlesztés nálunk, mi is jóval nívósabb és nagyobb feladatokat kaptunk, örülünk neki nagyon, de süketen és vakon senki nem tud ilyen feladatokat megoldani. További fejlődési lehetőségéről ilyen formában nem esett szó. Az I. negyedévi beindulás tárgyalásánál csak annyi, hogy a vállalat rendezésében saját költségemen – részben – megtanulok modellezni, szériázni. Két hónapos a tanfolyam, össz 450 Ft-ot kell érte befizetni. Ez mindenesetre nekem jót fog tenni.

A folyó hó 18-ra küldött meghívót megkaptuk, de ebben az ügyben nem mehettünk fel. Részben, mert vasárnap Újfehértón divatbemutatót rendeztünk, részben pedig azért nem, mert nem lehetett az I. negyedévre aktuális textilanyagok megvásárlásával összekapcsolni. Most mennek fel tőlünk Pestre anyagot vásárolni a jövő héten. Úgy volt, hogy a múlt héten megyünk, én ezért áttettem a szabadságom abban a reményben, hogy felmegyünk, mivel most én következem, ha ezt a bizonyos sorrendet be akarjuk tartani. A múlt héttől kimaradt, most pedig kénytelen vagyok a férjem szabadságához kapcsolódni, mert ő már kivette. Egy hétig leszek oda, augusztus 3-án jövök be dolgozni. Mondd meg Laci bácsinak, hogy az igazgató elvtárs és helyettese előre láthatólag bent lesz most már mindig, letöltötték a szabadságukat. Tehát augusztus elején feltétlenül várunk Benneteket. Kis híján jól kibőgtem magam, megírtam ezt a levelet.

Segítsetek! Ne vesszünk el a Hajdú-Bihari-pusztába! Nagyon sokszor csókol

A dokumentum jelzete: HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. Levél Nádor Verához, 1959. július 24.) Kézzel írott, eredeti irat.

[1] HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. Levél Nádor Verához, 1959. július 24.)

[2] A Ruhaiipari Tervező Vállalat, mint centralizált divatirányító szerv 1951-ben jött létre két korábbi intézmény, az 1948-ban létrehozott Ruhaiipari Műszaki Laboratórium és a Könnyűipari Minisztérium berkein belül két évvel később megalapított Divatközpont egyesülésével. Székháznak a mai József körút – Scheiber Sándor utca sarkán álló, 1891 és 1892 között Illés Gyula műépítész tervei alapján emelt bérházat szemelték ki, amely évtizedeken át adott otthont az RTV (valamint a jogutód szervek) tervezőirodáinak és mintaboltjának.

[3] Nádor Vera (1919–1985) a 20. század második felének egyik kiemelkedő magyar divattervezője. Pályája még a két világháború között indult. A háború után négy éven át a Női Ruhaiipari Vállalat keretén belül dolgozott (1948–1952), majd 1952–1957 között a Magyar Iparművészeti Főiskola oktatója volt. Ezt követően aktív részt vállalt a szocialista divatélet 1957 utáni átszervezésében s később őt nevezték ki az Ruhaiipari Mintatervező Vállalat (RMV) majd a Magyar Divatintézet (MDI) művészeti igazgatójának, s e tisztséget tizenhárom éven át töltötte be (1963–1976). Az évek során modelljeivel számos kitüntetést ért el, melyek közül legnagyobb sikerének az 1958-as brüsszeli világkiállításon többedmagával elért aranyérem számít.

[4] HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. Levél az Iparművészeti Tanácshoz, 1959. július 6.)

[5] *Nők Lapja*, 1957. 1. sz. 12.

[6] Mint azt a témával behatóan foglalkozó Simonovics Ildikó egy korábbi tanulmányában említette, az ötvenes évek közepén ilyen változást jelentett Farkas Mihály 1954 nyarán az országgyűlésben elhangzott beszéde, amely az életszínvonal-emelkedés jegyében a hazai könnyűipar és ruhaiipari fejlesztésére, valamint a minőségi és esztétikus ruhák gyártására tett ígéretet. A beszéd és a Sztálin halála után Magyarországra is lassan begyűrűző „olvadás” szellemisége valóban hatást gyakorolt a divatélet alakulására, s egyáltalán a divat jelenségének közbeszéd szintjén történő elfogadására, ám a levéltári és sajtóforrásokkal alátámasztható „tényleges átfordulás” csak 1957-re s az utána következő évekre tehető. A fent említett Simonovics Ildikó tanulmányt lásd: SIMONOVICS ILDIKÓ: Az államosított divat célja: felöltöztetni az országot. A Ruhaiipari Tervező Vállalattól Rotschild Klára szalonjáig. In: *Mindennapok Rákosi és Kádár-korában*. Szerk. Horváth Sándor. Bp. 2009. 187–213.

[7] Az államszocialista rendszer kiépülését (1948–1949) követően a némiképp megvetett, máskor figyelmen kívül hagyott vagy értetlenséggel kezelt divatról s az arról szóló tudósításokból kikerültek a tervezők nevei, mely eljárásához a magyar sajtó következetesen tartotta magát. Érdekes ezzel szemben, hogy a Szovjetunióban már 1954-ből ismeretesek olyan divattudósítások – a *Szovjet Nő* (*Советская Женщина*) című sajtóorgánium révén – ahol a ruhatervezők fényképes (!) portréit is közölték egy-egy kollekció vagy modell bemutatásakor.

[8] *Ez a Divat*, 1957. 8. sz. 4.

[9] Rotschild Klára (1903–1976) a 20. századi magyar divattörténet egyik legkiemelkedőbb alakja. Édesapja a szabó Rotschild Ábrahám volt, aki a két világháború között elismert szalont vezetett – ám korán önállósította magát, s az 1930-as években már az akkori Magyarország legkeresettebb divattervezői között emlegették a nevét. Pályafutása ezen szakaszának kétségkívül legnagyobb sikere a kormányzó idősebbik fiának, Horthy Istvánnak és Edelsheim-Gyulai Ilonának az esküvője (1940), ahol ő tervezte az ifjú ara menyasszonyi ruháját. A második világháborút követő években kulcsszerepet játszott a hazai divatélet újjászervezésében ám 1949-ben az ő szalonját is elérték az államosítások. Az ötvenes éveket biztosítási ügynökként és az Állami Textilkereskedelmi Vállalat munkatársaként vészelte át, majd az évtized közepétől térhetett vissza a divatba, mint a Különlegességi Női Ruhaszalon (később: Clara Szalon) vezetője. A hatvanas években ő számított a kádári Magyarország elsőszámú kreátorának, akinek szalonjában megfordult a hazai politikai elit és a fővárosi művészvilág krémje, s ő volt az, aki évente több alkalommal is utazhatott Párizsba tapasztalatcserére és ihletgyűjtésre. Életének önkezelével vetett véget 1976-ban. Részletes életrajzát lásd: SIMONOVICS ILDIKÓ: Rotschild Klára. *A vörös divatdiktátor*. Bp. 2019.

[10] *Ruhaipar*, 1957. 5. sz. 12.

[11] SUSAN E. REID: Destalinization and Taste 1953–1963. *Journal of Design History*, 1997. 2. sz. 177–201. 185.

[12] Az 1954-es látogatáskor a szovjetek elsősorban ruhaboltvezetési tanácsokat kértek, illetve az üzletek belső elrendezésével, valamint látványvilágával kapcsolatos kérdéseket tettek fel a házigazdáknak. A részleteket lásd: VIRGINA CARTER OLMSTED MCGRAW: *Soviet by Design. Fashion, Consumption and International Competition during Late Socialism 1948–1982*. [Doktori disszertáció] Chapel Hill, 2020. 242.

[13] Ligyija Fjodorovna Averjanova (1916–?) a 20. század második felének egyik legjelentősebb szovjet divattervezője. Szakmai karrierje még a Scserbakovszkij Üzletházban indult a második világháború előtt. Noha képzettségét tekintve nem volt szabónő, már 1954-től kezdve a GUM Áruház vezető tervezői között tartották számon, s itt is dolgozott egészen 1980-as nyugdíjazásáig. Az ötvenes-hatvanas évek folyamán számos alkalommal járt Nyugaton, s nem egyszer ő vezette a vasfüggönyön túlra utazó szovjet delegációkat.

[14] JUKKA GRONOW – SERGEY ZHURAVLEV: *Fashion Meets Socialism. Fashion Industry in the Soviet Union after the Second World War*. Helsinki, 2015. 141.

[15] Kérdéses persze, hogy a szovjetek 1956-os látogatása vajon egyfajta „zöld lámpát” jelentett-e a térség országainak, mindenesetre annyi bizonyos, hogy sem a rendelkezésre álló levéltári források, sem a történeti kutatások nem igazolták azt, miszerint ez a folyamat Moszkva központi, ösztönző akarata révén vette kezdetét. A keleti blokk országai vélhetően – helyesen – érzékelték a rendszer belső megújulásából és a hidegháborús szemléletváltásból fakadó lehetőséget, s ezt igyekeztek kihasználni.

[16] ROBERT L. GRISWOLD: „Russian Blonde in Space.” Soviet Women in the American Imagination 1950–1965. *Journal of Social History*, 2012. 4. sz. 881–907. 884.

[17] PETER J. KUMPA: Moscow Styles Design Fail To Carry Over Into Clothes. *The Sun*, 1960. április 29. In: USSR: Living Conditions: Fashion, 1959–1989; HU-OSA-300-120-5:421/3.

[18] *Nők Lapja*, 1957. 24. sz. 11.

[19] Uo. 11.

[20] VALUCH TIBOR: A „gulyáskommunizmus”. In: Uő. *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Bp. 2006. 206.

[21] RAINER M. JÁNOS: Bevezetés a kádárizmusba. Bp. 2011. 148.

[22] A korabeli sajtóirányítás módszerét és a hatalomtechnikával való összefüggését lásd: VALUCH TIBOR: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság. A sajtó és a tömegkommunikáció néhány sajátossága a szocialista korszakban. In: Uő. *Mindennapi történeteink. Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok.* Pécs, 2020. 56–68.

[23] *Nők Lapja*, 1957. 6. sz. 12.

[24] *Ruhaipar*, 1957. 2. sz. 4.

[25] *Nők Lapja*, 1957. 40. sz. 18.

[26] HU-MNL-OL-XIX-F-7-yy. (8. tétel. Tájékoztató a ruhaipar 1957. éves munkájáról, 1957. december 30.)

[27] A szocialista divattörténet strukturális szintjeinek és belső szerkezetének vizsgálatát mindmáig meghatározza a jeles divattörténész, Djurdja Bartlett terminológiája, aki kettő nagy, egymással kapcsolatban álló, ugyanakkor a működésmód szerint egymást gyakran semlegesítő szintet különböztetett meg a vizsgált témakörben. Ennek értelmében létezett a reprezentatív divat, amely helyel-közzel egyfajta „szocialista haute-couture-nek” feleltethető meg, s amely alatt elsősorban a nemzetközi kollekciókat (KGST Divatkongresszus; világkiállítás stb.) kellett érteni, s amely kategória az 1930-as években született meg a sztálini Szovjetunióban. A másik nagy csoportot pedig a mindennapi divat képezte, amely voltaképpen az üzletekben kapható és a rendszer körülményei közepette elkészíthető (pl. házi varratás) vagy beszerezhető (pl. külföldi utak) ruhaneműket jelentette. Jóllehet, a mindenkori pártvezetés a lakosság előtt rendszeresen belebegtette a reprezentatív divat termékeinek széles körben való forgalmazását, azok valójában vajmi kevésbé jelentek meg a társadalom hétköznapjaiban. Bartlett részletes elemzését lásd: DJURDJA BARTLETT: *Fashion East. The Spectre that haunted socialism.* Massachusetts–London, 2010. Magyar nyelven az alábbi összefoglaló tanulmány olvasható tőle: DJURDJA BARTLETT: Ideológia és viselet. In: *„Öltöztessük fel az országot!” Divat és öltözködés a szocializmusban.* Szerk. SIMONOVICS ILDIKÓ – VALUCH TIBOR. Bp., 2009. 11–34.

[28] Érzékletes példa erre az 1957 tavaszán végrehajtott, a munkavállalók számára meghirdetett 17-29%-os növekedést (!) elérő bér- és fizetésemelés. Hogy az 1956 miatt alapból rossz helyzetben lévő, de még a Rákosi-korszak elhibázott, s nem egy esetben katasztrofális következményekkel járó gazdaságpolitikai döntéseit nyögő, a saját nemzetközi hálójában a KGST kisebb válságát átélő Magyarországon erre honnan volt fedezet, az már más kérdés, a lényeg a mechanizmus szempontjából az, a hatalomra jutott (vagy inkább külsőleg segített) rendszer számára azonnali imázsjobbításra és bizonyításra volt szükség. Lásd: GYARMATI GYÖRGY: Csengőfrász–kádárkolbász–kádárkocka. A pártállam Janus-arcú magyar modellje. In: *A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései.* Szerk. RAINER M. JÁNOS. Pécs, 2022. 166.

[29] HU-BFL-XXIX-1201. (1075. kisdoboz. Előterjesztés a Ruhaiari Tervező Vállalat 1957. évi március havi pénzügyi előirányzatával kapcsolatban a Cenzúrabizottság felé, 1957. március 16.)

[30] HU-BFL-XXIX-1201. (1075. kisdoboz. A Ruhaiari Tervező Vállalat emlékeztetője az 1957. évi III. negyedévre vonatkozóan, dátum nélkül)

[31] A Magyar Szabványügyi Testület által elfogadott, ámbár ideiglenesnek szánt első méretáblázat a „fordulat évét” követően csak 1953-ban készült el, s kettő kiegészítéssel (1958; 1962–1963) egészen 1976-ig (!) érvényben maradt. A méretáblázat szervezeten történő és az eredményeket aktualizáló kidolgozás helyett sok esetben csak ad hoc, amolyan hiánypótló módon történtek meg a méretfelvételek. Lásd: SIMONOVICS: Az államosított divat célja...192.

[32] HU-BFL-XXIX-1201. (1075. kisdoboz. A Ruhaiari Tervező Vállalat emlékeztetője az 1957. évi III. negyedévre vonatkozóan, dátum nélkül)

[33] HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. A Könnyűipari Minisztérium Ruhaiari Igazgatóságának Terv és üzemgazdasági osztálya által kiadott 6. számú körlevél, 1958. február 19.)

[34] HU-BFL-XXIX-1201. (1075. kisdoboz. A Ruhaiipari Tervező Vállalat szöveges mérlegbeszámolója az 1959. évi I. negyedévről, 1959. május 15.)

[35] HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. A Ruhaiipari Tervező Vállalat feladatköreinek meghatározása a Könnyűipari Minisztérium Ruhaiipari Igazgatósága által, 1958. február 18.)

[36] HU-MNL-OL-XIX-F-7-yy. (8. tétel. Tájékoztató a ruhaipar 1957. éves munkájáról, 1957. december 30.)

[37] Erre vonatkozóan lásd az alábbi tanulmányt: CSIPES ANTAL: Divattervezők képzése Magyarországon 1948–1983 között. In: „Öltöztessük fel az országot!” *Divat és öltözködés a szocializmusban*. Szerk. SIMONOVICS ILDIKÓ – VALUCH TIBOR. Bp. 2009. 53–64.

[38] Az ötvenes évek végén, épp ezidőtájt bontakozott ki – a teljesség igénye nélkül – pl. Záhonyi Lujza, Soltész Anna, Szilvitky Margit vagy Russai Magda pályája, akik mindannyian az államszocialista Magyarország divatéletének meghatározó tervezői, s egyúttal a hazai divattörténet kiemelkedő alakjai lettek.

[39] HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. Levél az Iparművészeti Tanácshoz, 1959. július 6.)

[40] „Divatirányítás” – ez a szó már önmagában is beszédes a szocialista divattörténet terminológiáját tekintve. Mind a levéltári dokumentumok, mind a sajtóforrások szintjén a leggyakoribb előfordulása épp az ötvenes-hatvanas évek fordulójára tehető, amely indikátor gyanánt jelzi a divat rendszerének hatalmi szintű rendszerintegrációját és a ruhaipari termelés üzemképessé tételének igényét.

[41] HU-BFL-XXIX-1201. (1075. kisdoboz. A Ruhaiipari Tervező Vállalat szöveges mérlegbeszámolója az 1959. évi I. negyedévről, 1959. május 15.)

[42] HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. Levél az Iparművészeti Tanácshoz, 1959. július 6.)

[43] REID: i.m.188.

[44] HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68. (Második dosszié. A Könnyűipari Minisztérium Ruhaiipari Igazgatóságának Terv és üzemgazdasági osztálya által kiadott 6. számú körlevél, 1958. február 19.)

[45] Jól jelzi ezt az alábbi kimutatás, miszerint az 1959. évi III. negyedévben „*mintegy 10%-ra csökkent [! – kiemelés tőlem] a divatbemutatók önköltsége, mert ebben a negyedévben a Divatkongresszushoz hasonló megmozdulás nem volt.*” Lásd: HU-BFL-XXIX-1201. (1075. kisdoboz. A Ruhaiipari Tervező Vállalat szöveges mérlegbeszámolója az 1959. évi III. negyedévről, 1959. október 28.)

[46] HU-KEMKI-25018/2014-LEK/IP. 68.

[47] Uo.

[48] GYARMATI: i. m. 159.

[49] *Nők Lapja*, 1957. 40. sz. 18.

Címkék:

divat ^[4]

ruhaipar ^[5]

Magyarország ^[6]

1950-es évek ^[7]

államszocialista rendszer ^[8]

tervgazdaság ^[9]

Kiadás: 24. évfolyam (2024) 2. szám

Forrás webcím:<https://www.archivnet.hu/a-torott-divattukor-alulnezetben-a-szocialista-ruhaipar>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/a-torott-divattukor-alulnezetben-a-szocialista-ruhaipar> [2]

https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_174839.jpg [3]

https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_117052.jpg [4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/divat> [5]

<https://www.archivnet.hu/cimkek/ruhaipar> [6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/magyarorszag> [7]

<https://www.archivnet.hu/cimkek/1950-es-evek> [8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/allamszocialista-rendszer> [9]

<https://www.archivnet.hu/cimkek/tervgazdasag>